

subsequently penalised. A brief illustrative part follows after the first, theoretical part of the article. In this part, the author attempts to illustrate the mutual relation of the institution of punishment and the legitimacy of state institution with three chosen examples from the Czech environment. The first example is to introduce the way in which state institutions can strengthen their legitimacy by ordering punishment for demonised behaviour. In contrast, the second example attempts to illustrate the way in which the fact that punishment was not ordered can weaken the legitimacy of state institutions. The objective of this article is to attempt to illustrate the possible ways of analysis of punishment and legitimacy as the analytical level of the research of the phenomenon of state.

Lubomír Lupták a Petra Lupták Burzová

Mečiar, Fico a charizmatické panstvo

„Chtěl jsem tím jenom říct, strážnice, že mladý Karotka má krísma. Celý pytel krísma.“

„Krísma?“

„Plné pytle.“

„... má ten svůj meč a mateřský znamínko v podobě královský koruny a no... Prostě každéj ví, že je král. A má to svý krísma.“

Charisma, pomyslel si Elánus. Ó ano. Karotka skutečně měl charisma.

On působil, že to lidem v hlavách fungovalo úplně jinak.

Dokázal by přesvědčit útočícího leoparda, aby se vzdal, odevzdal zuby a drápy a šel dělat něco užitečného pro společnost.

To by bylo něco, co by teprve poplašilo staré dámy!

Terry Pratchett (1997 a 1999)

Abstract:

This article deals with Max Weber's notion of charismatic domination and its applicability in the analysis of political development in postsocialist Slovakia. First it introduces the concept, as well as its role in Weber's philosophy of history and its function in his explanations of cultural change. To test and illustrate the analytic value of the concept, it is applied to

interpret the rise of two postsocialist political leaders, Vladimír Mečiar and Robert Fico, with a special focus on the integrative and transformative functions charismatic domination fulfills in the context of political transition, the role it plays in the establishment and negotiation of a new moral and political order and in overcoming the inherent exclusionary tendencies of a revolutionary discourse, as well as the role it seems to play in ordinary political life within a modern, legal system of domination.

Keywords: Charisma, Domination, Postsocialism, Change, Legitimacy, Power Relations

1. Úvod

Weberove tri typy panstva patria spoločne s protestantskou etikou pravdepodobne medzi najznámejšie z jeho konceptov. Zanechali citeľnú stopu nielen v diskurzoch jednotlivých spoločenskovedných disciplín, ale prenikli hlboko do laického jazyka a povedomia. Dvojnásobne to platí pre Weberom znova oživené slovo charizma a jeho prenos zo sveta náboženskej praxe raného kresťanstva do sveta modernej politickej praxe (porov. Potts 2009, 2–5, 116–119). Navzdory tejto citeľnej stope sa ale v bohatej literatúre venovanej interpretácii ponovembrového vývoja v kontexte Slovenskej republiky so systematickým využitím týchto konceptov príliš často nestretneme. V nasledujúcom texte by sme sa preto radi venovali možnostiam, ktoré poskytuje Weberov koncept charizmatického panstva (*charismatische Herrschaft*) vo svetle neskorších reinterpretácií a rekontextualizácií, pri vysvetľovaní zvláštností politického vývoja v postsocialistickom kontexte. Učiníme tak na príklade dvoch vedúcich politikov, ktorí sa v období deväťdesiatych rokov dvadsiateho storočia a v prvej dekáde storočia dvadsiateho prvého vystriedali na poste dominujúcich charizmatických lídrov a strhli na seba pozornosť analytikov populizmu (Mesežnikov 1996, Haughton 2001, 2002), nacionalizmu (Hilde 1999, Henderson 1998, 2002), nacionalistického populizmu (Carpenter 1997, Mesežnikov a Gyárfášová 2008), personalizovanej politiky (Mesežnikov a Gyárfášová 2008, Szomolányi 2003), politiky identity (Appel a Gould 2009) a mnohých ďalších: Vladimíra Mečiara a Roberta Fica. Často zmieňované paralely medzi enormnou popularitou Vladimíra Mečiara a Roberta Fica, vysokou volebnou podporou ich politických strán, ich výnimočným symbolickým i praktickým (vodcovským) statusom v rámci týchto strán alebo (obvykle derogatívne mienené) zdôrazňovanie ich ideologickej blízkosti (porov. napríklad Mesežnikov a Gyárfášová 2008) zakladajú spoločne s trendom postupného prelievania voličskej podpory od Hnutia za demokratické Slovensko (HZDS) ku Smeru-SD dobrý dôvod na úvahy o charizmatickom komponente slovenského postsocialistického systému vládnutia a o dôvodoch, ktoré podkladajú vystriedanie jedného charizmatika tým druhým. Berúc do úvahy nedávnu argumentáciu Johna Breuillyho (2011, 479) týkajúcu sa nutnosti rozlíšiť medzi dvoma špecifickými podobami charizmatického panstva – moder-

nou a predmodernou, sa budeme snažiť Weberove koncepty znova premyslieť s dôrazom na možnosti a limity ich využitia v modernom (postsocialistickom) kontexte, a to pri súbežnom zachovaní ich pozície v rámci weberovskej filozofie histórie.

Postupovať budeme od predstavenia Weberovho konceptu legitímneho panstva a špecificky panstva charizmatického, s dôrazom na zvláštnosti postavenia tohto konceptu v rámci Weberovho výkladu mocenskej a kultúrnej zmeny. Súbežne s týmto predstavením sa budeme snažiť priebežne dokumentovať analytickú užitočnosť konceptu charizmatického panstva pri interpretácii špecifik vývoja situácie v politickom priestore postsocialistickej Slovenskej republiky (nevyhnutne selektívnou a anekdotickou) aplikáciou na tento kontext. Budeme pritom klásť dôraz na:

1. funkcie charizmy ako mechanizmu vyjednávania kultúrnej a politickej transformácie;
2. logiku procesu postupného nástupu politikov čerpajúcich zo sociálnej validácie svojej charizmy a vymedzujúcich sa voči aktuálne existujúcemu kontextu legálneho panstva;
3. rolu verejných udalostí a komunitných rituálov pri sociálnej (in)validácii charizmy a spätne na rolu takejto sociálnej (in)validácie charizmy pri prehľbovaní sociálnej integrácie alebo polarizácie.
4. ekonomické a symbolické funkcie, ktoré charizmatické panstvo plní v období demokratickej tranzície a jej trvalú prítomnosť a neodlučnú spojitosť s existujúcim systémom legálneho panstva;
5. na proces rutinizácie a/alebo straty charizmy a na úspešné vyjednanie nového, kvalitatívne odlišného charizmatického vzťahu u jeho prípadného „nástupcu“.

Ciele nášho textu sú dvojaké. Na jednej strane je tu naša snaha otestovať interpretačné možnosti, ktoré poskytuje klasická sociálna teória a špecificky Weberova politická a historická sociológia a snaha nanovo a vo viac-menej nových výskumných kontextoch premyslieť niektoré analytické nástroje, ktoré weberovská tradícia sociálnej analýzy ponúka. Na strane druhej chceme toto premýšľanie využiť pri snahe o doplnenie interpretácií ponovembrového politického vývoja v Slovenskej republike a sprostredkovane i v podobných postsocialistických kontextoch.

2. Ideálne typy panstva ako Weberov mechanizmus vysvetlenia fungovania a vývoja mocenských vzťahov

Najkomplexnejší výklad ideálnych typov panstva obohatený o empirické ilustrácie môžeme nájsť vo Weberovej najrozsiahlejšej posmrtno vydanéj práci *Wirtschaft und Gesellschaft* (1978), a to v niekoľkých viac-menej samostatných celkoch (najmä 1978, 212–299 a 753–895, 941–1210), ktoré vznikali postupne v rôznych obdobiach jeho života (porov. Potts 2009, 117, Breuilly 2011, 479). Tieto tri ideálne typy predstavujú na jednej strane

základné stavebné kamene jeho sociológie mocenských vzťahov a na strane druhej kľúčové nástroje pre dialektický výklad dejinného vývoja a vysvetlenie priebehu politických zmien. Pozícia charizmatického panstva je pritom vo vzťahu k ostatným dvom typom veľmi špecifická: kým panstvo tradičné (*traditionale Herrschaft*) a panstvo legálne (*legale Herrschaft*) predstavujú pre Weberov výklad dejinného vývoja dva základné typy dominujúce najrozsiahlejším obdobiam histórie, charizmatické panstvo slúži ako transformačný mechanizmus, ako vektor zmeny umožňujúci prekonanie starých a nastolenie nových foriem tradičného panstva, umožňujúci prechod z tradičného na legálne panstvo, prípadne vyjednanie nových obsahov pre jedno alebo druhé panstvo.

Max Weber vo svojich troch ideálnych typoch panstva buduje transhistorický analytický aparát, v ktorom stavia do kontrastu procesy reprodukcie sociálnych inštitúcií čerpajúce z ich účinnej empirickej platnosti danej systémom legálneho alebo tradičného panstva, a procesy ich narušenia „*explozívnu novotou*“ prichádzajúcou s panstvom charizmatickým (Shils 1965, 199). V rámci Weberovho kreatívneho dialógu a vymedzovania sa voči Marxovej sociálnej teórii, ktoré sú zreteľné naprieč celým jeho dielom¹, môžeme jeho výklad chápať ako alternatívny (alebo skôr komplementárny) k marxistickému ekonomickému determinizmu a Marxovej filozofii histórie – ako pokus o doplnenie Marxovho monokauzálneho „*ekonomického materializmu politickým a vojenským materializmom*“ (Weber, Gerth a Mills eds. 1946, 47) s výrazným dôrazom na symbolické a relačné rozmery všetkých troch. Svoje ideálne typy ale nepredstavuje ako stupne vývoja, ktoré by vytvárali akési lineárne naratívum progresu od „iracionálneho“ charizmatického panstva cez „poloracionálne“ tradičné k „racionálnej“ legálnej forme: „[...] *charizmatické panstvo nie je v žiadnom prípade obmedzená na primitívne štádia vývoja a tri základné typy panstva nemôžu byť usporiadané do jednoduchej evolučnej línie: v skutočnosti sa zjavujú pospolu v tých najpestrejších kombináciách. Je však údelom charizmy ustupovať s vývojom permanentných inštitucionálnych štruktúr*“ (Weber 1978, 1133).

Charizmatické panstvo je v kontexte Weberovej sociálnej teórie a sociológie mocenských vzťahov kľúčovým nástrojom pre uchopenie dynamiky zmeny a základom jeho implicitnej „sociológie inovácie“ (Bendix dle Friedland 1964, 19) – čo by malo zvyšovať potenciálnu analytickú užitočnosť tohto konceptu pri snahách o vysvetlenie akéhokoľvek kontextu politickej tranzície. Weberove nahliadanie na priebeh a príčiny zmeny sa pochopiteľne priamo odvíja od jeho chápania mocenských vzťahov. Ak moc pre neho znamená „*pravdepodobnosť, že jeden aktér v rámci sociálneho vzťahu dokáže presadiť svoju vôľu navzdory odporu, bez ohľadu na to, z čoho táto pravdepodobnosť vyplýva*“ (Weber

1978, 53), a panstvo zasa „*pravdepodobnosť, že daná skupina osôb poslúchne príkaz s daným špecifickým obsahom*“ (Weber 1978, 53), obracia sa analytická pozornosť k dôvodom, ktoré schopnosť daného aktéra presadiť svoju vôľu a ochotu iných aktérov poslúchnuť príkazy ovplyvňujú. Motívy pre uposlúchnutie príkazu zo strany tých, ktorí príkaz dostali, môžu byť rôznorodé: okrem „*strachu a nádeje (strachu z pomsty magických síl alebo držiteľa moci, nádeje v odmenu na tomto alebo na onom svete)*“ (Weber 1994, 312) je tu celé spektrum motívov „*od jednoduchej habituácie po najčistejšie racionálne kalkulácie výhod*“ (Weber 1978, 212), ale platí, že každá forma panstva „*implikuje aspoň minimálnu mieru dobrovoľného podriadenia sa, teda záujem (založený na skrytých motívoch alebo skutočnej akceptácii)*“ (Weber 1978, 212, zväznenie pôvodné) na vykonaní príkazu. Zacieľenie pozornosti na motívy poslušnosti a nahliadanie na mocenský vzťah ako na vzťah založený na (aspoň minimálnej) spolupráci podriadenej strany na vlastnom podriadení determinuje vymedzenie troch typov panstva práve na základe možných mechanizmov produkcie tejto dobrovoľnej spolupráce (legitimity panstva) tých, ktorí sú ovládaní, na ich vlastnom podriadenom údele. Mechanizmy produkcie legitimacy sú založené na troch súboroch dôvodov pre (dobrovoľné) podriadenie sa nadvláde:

- „1. *Racionálne dôvody – spočívajúce vo viere v legálnosť nastolených pravidiel a v právo tých, ktorí na základe týchto pravidiel zastávajú mocenské pozície, vydávať príkazy (legálne panstvo).*
2. *Tradičné dôvody – spočívajúce na zavedenej viere v posvätnosť pradávnych tradícií a v legitimitu tých, ktorí vykonávajú panstvo na základe týchto tradícií (tradičné panstvo).*
3. *Charizmatické dôvody – spočívajúce na oddanosti výnimočnej svätosti, heroizmu alebo exemplárnemu charakteru individuálnej osoby a normatívnym vzorcom alebo poriadku, ktoré táto osoba odhaľuje alebo nastoluje (charizmatické panstvo)*“ (Weber 1978, 215).

V prípade legálneho panstva teda dobrovoľné podriadenie sa príkazom vyplýva z presvedčenia o legalite mocenského statusu tých, ktorí príkazy vydávajú. Toto presvedčenie sa odvíja od akceptácie formalizovaného, neosobného systému pravidiel: poslušnosť je motivovaná lojalitou k tomuto systému, nie k osobe, ktorá v rámci systému vykonáva moc. U tradičného panstva sa poslušnosť odvíja od presvedčenia o správnosti mocenského statusu toho, kto vydáva príkazy. Toto presvedčenie je zasa posvätené odkazom na autoritu minulosti vyjadrenú v tradícii: poslušnosť tu čerpá zo vzťahu „*osobnej lojality fungujúcej v rámci zavedených povinností*“ (Weber 1978, 215). Panstvo charizmatické sa naproti tomu odvíja od čistého a priameho vzťahu osobnej lojality založeného na dôvere v schopnosti alebo vlastnosti človeka na druhom konci mocenského vzťahu, na predstave o tom, že daný jednotlivec bude schopný „*spektakulárneho, výnimočného a disruptívneho výkonu*“ mocenskej autority (Shils 1965, 199). Už z vlastnej podstaty bude teda charizmatické panstvo operovať aspoň čiastočne mimo zavedeného systému pravidiel, bez ohľadu na to, či ide o pravidlá diktované tradíciou alebo formalizovaným systémom

¹ Pozri napríklad Weber a Dreijmanis (eds. 2008), Gerthov a Millsov výklad vzťahu Webera k Marxovmu dielu (Weber, Gerth a Mills eds. 1946, 46–51) alebo Rothov úvod k Weber (1978: LXIX–LXXIII).

práva – a v tom spočíva jej programovo revolučný, zmenu stimulujúci (a zmenou stimulovaný) charakter.

3. Charizmatické panstvo v modernom kontexte

Keď sa však vrátíme k Breuillyho (2010) argumentu, ktorý sme spomínali v úvode tohto textu, že je potrebné rozlíšiť medzi predmodernými a modernými formami charizmatického panstva, otvára sa otázka, ako sa charizmatické panstvo v týchto kontextoch vlastne líši a v čom spočívajú jeho špecifiká v situáciách, kedy sa vymedzuje proti a prináša zmenu do jasne moderného kontextu (v ktorom dominuje legálna forma panstva). V tradičných spoločnostiach charizmatický vodca môže čerpať zo zdieľaných „predstav o transcendentnej moci existujúcej mimo tento svet“ (Breuilly 2010, 492), teda spravidla zo sveta predstáv náboženských. U spoločnosti modernej zasa charizmatické panstvo čerpá primárne z povedomia o pomyselnom (národnom) spoločenstve a prejavuje sa (najmä) v čase, kedy je autorita moderných mocenských inštitúcií podrytá krízou (Breuilly 2010, 492). Nástup charizmy v takejto situácii potom umožňuje prekonanie zdánlivého rozporu medzi charizmom a byrokraciou a znamená možnosť zmeny alebo zmocnenia sa byrokratického mocenského aparátu (porov. Shils 1965, 199) a jeho využitie na reprodukciu či znásobenie vodcovej charizmy (Shils 1965, 199). Charizma sa ako element zachycujúci dynamiku vyvíjajúceho sa systému objavuje na všetkých úrovniach legálneho panstva, nielen v osobe charizmatického vodcu, ale vo figúrach úradníckych „inovátorov“ prichádzajúcich do konfliktu s „filištíncami“ (Thomas cit. dle Shils 1965, 199, porov. tiež Crozier 2010, 201), ako prvok neustále oživujúci prnutie medzi byrokratickou rutinou a nutnosťou prispôbovať sa meniacim sa podmienkam.

Argumenty týkajúce sa nových a modernizujúcich sa štátov v postkoloniálnych kontextoch, ktoré prezentovala (väčšinou) v teórii modernizácie ukotvená tradícia analytikov pôsobiaca v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch dvadsiateho storočia (najmä Shils 1958a, 1958b, 1965, alebo Oommen 1967), sa spravidla týkajú niekoľkých kľúčových sociálnych funkcií charizmatického panstva. Prvá je úloha, ktorú charizma hrá (alebo naopak nehrá, Ake 1966) pri politickej integrácii modernizujúcich sa spoločností, ďalej úloha delegitimizácie alebo opätovného vyjednávania podoby „tradičných“ spôsobov produkcie legitimacy a nakoniec jej rola pri nastoľovaní „moderných“ mechanizmov správy v prechodnom charizmatickom období. Berúc do úvahy postrehy o analyticky využiteľných paralelách medzi situáciou postsocialistickou a postkoloniálnou (pozri napríklad Verdery 2002 alebo Chari a Verdery 2009), môžeme predpokladať, že charizmatické panstvo bude plniť integratívne, delegitimizačné a modernizačné funkcie i v postsocialistickom kontexte. Keď sa v tomto zmysle pozrieme na to, ako sa v dostupnej literatúre zvykne vykladať nástup charizmy na slovenskú politickú scénu, zistíme, že jednoznačne dominujú sekuritizujúce alebo moralizujúce naratíva, v ktorých je vláda

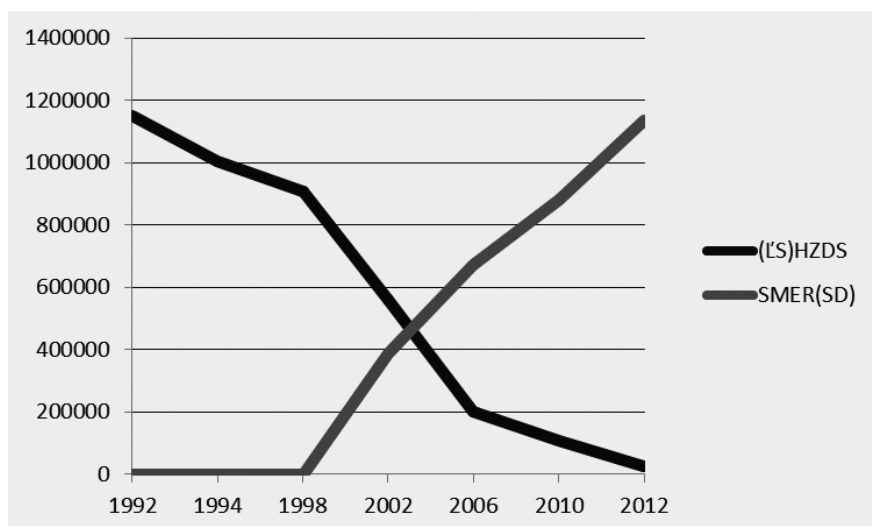
oboch zmieňovaných politikov (aj keď viac Mečiara než Fica) analyzovaná prakticky výhradne ako prekážka špecifického („západného“) spôsobu modernizácie s početnými poukazmi na korupciu, protiústavné kroky či zločiny pripisované ich režimom (v úvode zmieňované publikácie z Inštitútu pre verejné otázky sú v tomto ohľade dostatočne reprezentatívne). Centrom záujmu je teda proces modernizácie a záujem analytikov o jeho priebeh jedným partikulárnym smerom a spôsobom. Veľmi zriedka sa však už môžeme stretnúť s analýzou z hľadiska funkcií, ktoré charizmatici plnili pri prekonávaní rozkladu starých systémov hodnôt v období tranzície, z hľadiska pocitu príslušnosti k vyššiemu celku, ktorý umožnil prežívať tým, ktorých diskurz revolúcie alebo rozkvet predátorského postsocialistického kapitalizmu zo spoločenstva vylúčil (ako vzácnu výnimku z tohto pravidla pozri Burzová 2012).

Ako presne sa ale politik čerpajúci podporu pre svoj vzostup zo sociálnej validácie svojej charizmy dokáže presadiť voči existujúcemu administratívne a politickému (a nepochybne modernému) kontextu v rámci postsocialistickej tranzície? Navzdory symbolickému odmietnutiu starého režimu a rituálnemu zdôrazňovaniu porevolučnej zmeny a odlišnosti „nového poriadku“, politicko-administratívny priestor nezostáva prázdny, mechanizmy správy pokračujú vo viac-menej neprerušenej činnosti, politická aréna sa zaplňa pomerne rýchlo vysokým počtom subjektov snažiacich sa využiť pluralitný charakter novo nastoleného systému. Breuilly na príklade Weimarskej republiky vymedzuje tri základné kroky, v rámci ktorých sa deje nástup charizmatického panstva ako revolučnej sily vymedzujúcej sa proti kontextu fungujúceho (hoci rôznymi formami krízy a rozkladu čeliaceho) systému panstva legálneho: sekta, strana a masové hnutie (Breuilly 2012, 490). Na počiatku sa teda kryštalizuje frakcia tvorená charizmatickým vodcom a úzkym kruhom jeho nasledovníkov, a založená na pevnej viere vo vodcovu víziu nového poriadku a v jeho schopnosť presadiť ho v konkurencii ostatných aktérov. V druhej fáze prebieha inštitucionalizácia charizmatického jadra do podoby strany a utilizácia jej administratívneho a komunikačného aparátu pri snahe o mobilizáciu širokej masovej podpory, ktorá znamená prechod do tretej fázy, masového hnutia.

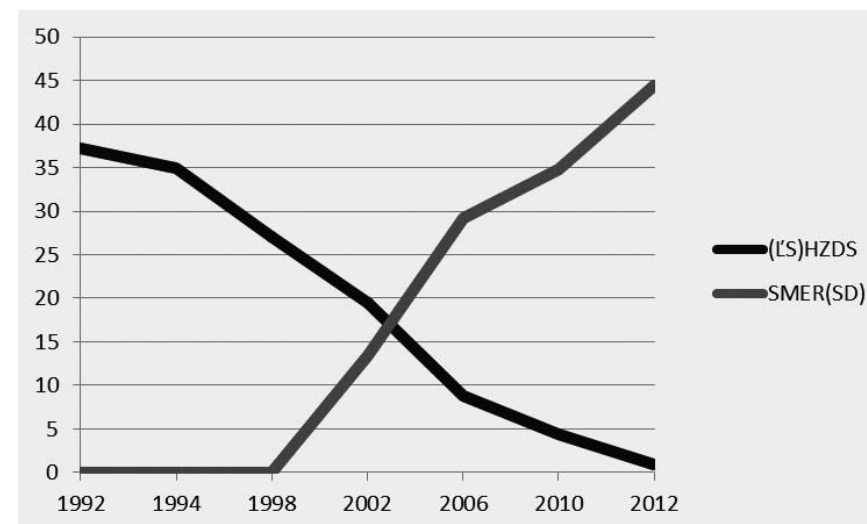
Keď sa pozrieme na genézu Vladimíra Mečiara a Roberta Fica a ich strán v slovenskom politickom priestore, vidíme tu isté paralely s takto definovanou štruktúrou vývoja. Vladimír Mečiar sa pomerne krátko po novembrovej revolúcii a krátko potom, ako sa mu podarilo etablovať vo vláducej Verejnosti proti násiliu (VPN) a presadiť sa vo funkcii premiéra (1990), vymedzuje voči oficiálnemu vedeniu VPN, legitimizujúcu svoju pozíciu navodzovaním predstáv jeho heroického boja za slovenské pozície v rámci federácie. Vytvorenie frakcie „Za demokratické Slovensko“ v rámci VPN v roku 1991 a nútené stiahnutie Mečiara a jeho prívržencov z prominentných pozícií, dokázal Mečiar úspešne zarámovať v termínoch krivdy dejúcej sa jemu osobne ako bojovníkovi za Slovensko a dokázal tak ďalej stimulovať rast svojej osobnej popularity a prehlbovanie vzdialenosti medzi ním a jeho súputníkmi z VPN. Kľúčové komponenty jeho charizmy, teda neustále odohrávaná odvaha postaviť sa a neustávať v boji so silnejším, zákerným pro-

tivníkom i za cenu utrpenia, schopnosť „bez papiera“ a priamo adresovať širokú populáciu a neustále zdôrazňovaná vôľa proti neprehľadnej frakcionárskej straníckej politike postaviť odkaz zjednotenia („už nikdy žiaden svár“) boli touto situáciou „boja za národné zjednotenie“ priamo stimulované a reprodukovanie. Odštiepenie HZDS od VPN, disciplinované a konzistentné opozičné pôsobenie a jeho strhujúci (takmer 40-percentný) volebný výsledok v roku 1992 rýchlo posunuli Mečiara a jeho stranu cez ďalšie dve fázy od strany po masové hnutie.

Podobne i Robert Fico začína vymedzením sa voči jeho domovskej Strane demokratickej ľavice a vytvorením vlastnej, spočiatku viac-menej „jednomužnej“ frakcie založenej na jeho osobnej autorite najpopulárnejšieho politika v rámci strany. V roku 1999 krátko po opustení SDĽ založil vlastnú stranu SMER, deklarujúc ako svoj motív hlbokú nespokojnosť s politikou vlády, ktorej bola SDĽ členom a zastrešujúci sa „tretou cestou“ ako symbolom modernej progresívnej ľavicovej politiky, odlišnej štýlom i obsahom tak od vládnych, ako od opozičných strán. Cesta SMERu k masovému hnutiu bola síce o čosi dlhšia ako cesta HZDS, no stabilne stúpajúca voličská podpora, ktorá sa po dekáde pôsobenia strany na politickej scéne vyšplhala vo voľbách roku 2012 na viac než štyridsať percent, dokázala zatieniť aj tie najväčšie volebné úspechy HZDS a umožnila zostavenie „jednofarebnej“ vlády. Trend vývoja voličskej podpory zreteľný z obrázkov 1 a 2 naznačuje, že vzostup SMERu ide ruka v ruku s citeľným poklesom podpory HZDS, pričom je trend prakticky rovnaký pre absolútnu voličskú podporu (obrázok č. 1) ako pre podporu relatívnu (obrázok č. 2).

Graf 1. Trend voličskej podpory HZDS a SMER (počet odovzdaných hlasov)
Figure 1. Electoral support for HZDS and SMER (number of votes)
Zdroj: Štatistický úrad SR

Graf 2. Trend voličskej podpory HZDS a SMER (podiel odovzdaných hlasov)
Figure 2. Electoral support for HZDS and SMER (percentage of votes)
Zdroj: Štatistický úrad SR

4. Charizmatické panstvo a postsocializmus

Interakčná dynamika charizmatického panstva teda zachytáva prichádzajúcu a dejúcu sa zmenu: znamená tak revolučného vodcu, nastolujúceho, symbolizujúceho a zosobňujúceho nový poriadok proti tomu existujúcemu, ako proroka hlásajúceho špecifický systém hodnôt a novú cestu ku spásе materializované v jeho viere, podobne ako vodcu vojenského, symbolizujúceho dané spoločenstvo v boji s inými a zastrešujúceho ho svojím víťazným heroizmom, obetavosťou, vytrvalosťou či inými atribútmi. Zároveň, v kontextoch menej „revolučných“ a menej zmietaných dramatickými otrasmami, znamená charizmatické panstvo médium pre vyjednávanie kultúrnej zmeny na pozadí existujúcich mechanizmov panstva tradičného alebo legálneho – možnosť a súčasne funkčný nástroj pre napĺňanie týchto typov panstva novými obsahmi.

Situácia nastolená pádom socialistických režimov vo východnej Európe a mierne oneskorený nástup charizmatických nacionalistických lídrov do centra politického života zodpovedá práve tejto dejinnej logike charizmatického panstva. Symbolické zavrnutie hodnotových systémov a mytológie „komunistickej totality“, náhle prerušenie vzťahu s vlastnou minulosťou a potreba jej reinterpretácie, nejasná a nevyjednaná pozícia „oslobodených“ štátov porevolučnej východnej Európy vo vzťahu k hodnotovým systémom Západu a ľudská potreba morálneho poriadku (porov. Shils 1965, 200–203 alebo Greenfeld 1985, 126–127) a prekonania sociálnej fragmentácie (Shils 1958b) ot-

vorili priestor pre tvorbu nových symbolických systémov a nových mytológií, zhmotnených v zdieľaných predstavách o výnimočných atribútoch nových „otcov národov“, schopných prekonať postsocialistickú neistotu a nastoliť systém (nad)vlády umožňujúci „koherenciu, kontinuitu a spravodlivosť“ (Shils 1965, 203). Integratívny rozmer charizmatického vládnutia smeruje priamo proti exkluzivistickým programom demokratickej tranzície, vylučujúcim z plnohodnotnej participácie na novej budúcnosti tých, ktorí neprijali nastolenú diskontinuitu, nedokázali sa jej dostatočne rýchlo prispôbiť, nenaučili sa reč nových symbolov alebo sa stali obeťami socio-ekonomických procesov, ktoré priniesla. Kontext „budovania národa“, ktorý sa nastoľuje niekoľko rokov po novembrovej revolúcii neúspešným vyjednávaním o pozícii Slovenska v rámci federácie a následným vyhlásením samostatnosti, ďalej otvára priestor pre charizmu ako element schopný dôveryhodného zastrešenia vízie novej, „samostatnej“ budúcnosti. Keď Robert Fico pri svojom nástupe na diskusiu do televízneho štúdia ako jednu z prvých replík² prehlási, že jemu nezáleží na tom, čo sa hovorí v médiách, pretože ho zaujíma len *verejnost*, nastoľuje priamy, osobný vzťah s *všetkými* divákmi a jediný, koho z participácie na jeho diskurze vylučuje, sú mediálni sprostredkovatelia. Podobný priamy vzťah nastoľuje a odohráva i Mikuláš Dzurinda prichádzajúci medzi demonštrujúcich zástupcov protestného (proti politike HZDS zameraného) zhromaždenia pred budovou Národnej rady SR³: ako jeden z protestujúcich členov verejnosti, navonok rovnocenný s ostatnými, no zároveň z nich vyčnievajúci tým, že púta ich pohľady a úsmevy, *reprezentuje* ich boj. Ten istý vzťah vyjadruje i obraz Mikuláša Dzurindu na bicykli na cyklistickej trase okolo Žilinského kraja v roku 1998⁴: ako jediný s tričkom SDK, okolo neho navonok veselí *bežní občania*, cyklisti všetkých generácií s tričkami „Dzurinda okolo Slovenska“, sprevádzajúci svojho lídra po prašných slovenských cestách. Naproti tomu explicitné alebo implicitné elitárske vymedzovanie sa predstaviteľov neoliberalnej „prozápadnej a proreformnej“ politickej línie nielen voči „populistom“ ale aj voči ich voličom (ako nevzdelaným, zmanipulovaným, nezodpovedným, spomínajúcim nostalgicky na minulý režim⁵) pôsobí naopak silne vylučujúco a doslova naháňa politickú podporu práve tým, voči ktorým sa títo predstavitelia vymedzujú. Apel na politické symboly, ktoré sú zrozumiteľné a relevantné pre väčšinu populácie a vyhýbanie sa „modernizačným“ symbolom revolúcie

nastofujúcim delenie populácie na „pokrokovú“ a „zaostalú“ časť umožňuje spracovať diskontinuitu tranzície do novej vízie budúcnosti, ktorá bude do charizmatického spoločenstva zahŕňať potenciálne všetkých (Burzová 2012).

Berúc do úvahy Friedlandovu (1964, 20–21) alebo Greenfeldovej (1985) kritiku nejasnosti a napätia plynúceho z Weberovho neustáleho pohybu medzi psychologizujúcim pohľadom na (nesymbolickú) charizmu ako daný súbor výnimočných, nadprirodzených atribútov danej osoby a sociologickým dôrazom na nutnosť ich sociálnej validácie *ako výnimočných*, môžeme charizmu nahliadať ako istú zdieľanú percepciu výnimočnosti zo strany nasledovníkov a spravidla aj odporcov. Sociálna validácia charizmy *ako výnimočnosti* teda môže paradoxne prebiehať v dvoch zdanlivo odlišných hodnotových rovinách. Rovnako v momente, kedy na mítingu na Pasienkoch minister Hudec z Mečiarovho Hnutia za demokratické Slovensko označí svojho vodcu za „*osobu, ktorá sa rodí raz za sto rokov*“⁶ a zožne za to široké pochopenie a potlesk, ako v momente, kedy voči Mečiarovi nepriateľsky naladený bloger podáva ironizujúcu správu o podivných rituáloch, ktoré ľudia v rámci mítingu na Pasienkoch vykonávajú, s implicitným alebo explicitným odkazom na šokujúcu sfanatizovanosť „*babiek demokratiek*“ (pozri napríklad takúto správu u Feika 1997). Ešte výraznejšie sa táto paradoxná validácia prejavuje v prípade, kedy je systematicky inkorporovaná do dramatizácie komunitných slávností. Míting Roberta Fica a strany SMER-SD tesne pred voľbami v roku 2012 tak mohol zdramatizovať vstup lídra ako hlavného lákadla programu za využitia gradujúcej hudby, preplnenej haly a stupňovaného očakávania evokujúcich skutočne výnimočnú udalosť, s jeho prakticky okamžitým nástupom v roli „*popovej hviezdy*“ spájajúcej svojou prítomnosťou prítomné publikum v tranze jedného spoločenstva očakávajúceho volebné víťazstvo (pozri obdobnú situáciu pri Ficovom vystúpení v Komárne – Krčál a Naxera 2011, 14). Ironizujúci zostrihaný záznam⁷ denníka programovo vystupujúceho proti Ficovi (a zároveň denníka, ktorý navzdory tomu číta veľmi významné percento jeho voličov) vďaka silnej dramatizácii nedokázal nastoliť odlišnú definíciu situácie až do momentu, kedy sa selektívne zacičil na špecifické segmenty publika (ľudí, ktorí svojím prejavom nezodpovedajú predstavám o „*zodpovednom voličovi*“) mimo samotnej akcie alebo do momentu kombinácie hudby Michala Davida (ako symbolu socialistickej nostalgie a hudobného nevkusu) s nemým obrazom rozprávajúceho Fica. Videozáznam tak samotné médium nielen situoval do role, ktorú naň programovo a dlhodobo nastoľuje

2) Pozri YouTube.com (2012): *Večer pod lampou – Robert Fico (HD)*, <http://www.youtube.com/watch?v=-DulW448hJo>, 15. 10. 2012.

3) Pozri fotografiu zo zhromaždenia 25. marca 1998 na <http://i.sme.sk/cdata/9/62/6296229/09.jpg>, 21. 11. 2012.

4) Pozri fotografiu z žilinskej cyklistickej akcie na <http://i.sme.sk/cdata/9/62/6296229/14.jpg>, 21. 11. 2012.

5) *Ako paradoxne stále častejšie činili i pôvodní členovia Dzurindovej „charizmatickej družiny“ či Dzurinda sám.*

6) SME.sk (1997): *Hudec na mítingu HZDS pochválil Mečiara, lebo takáto osobnosť sa narodí len raz za sto rokov*, <http://www.sme.sk/c/2044627/hudec-na-mitingu-hzds-pochvalil-meciara-lebo-takato-osobnost-sa-narodi-len-raz-za-sto-rokov.html#ixzz29PqHAHhK>, 14. 10. 2012.

7) SME.sk (2012): *Smer pritiahol na posledný míting osemtisíc ľudí*, <http://tv.sme.sk/v/23689/smer-pritiahol-na-posledny-miting-osemtisic-ludi.html>, 15. 10. 2012.

sám Fico, teda do role (neschopných a neférových) „mediálnych manipulátorov“, ale dokonca nedokázal nabúrať kľúčové momenty očakávania a performovania charizmy. Podobne Mikuláš Dzurinda si zasa vo svojej snahe o vyjednanie charizmy, ktorá prekoná tú Mečiarovu, prinesie so sebou na pódium mítingu v Prešove „dva skutočné slovenské drahokamy“, herca Ladislava Chudíka a hokejistu Petra Štastného, reprezentujúcich dve tváre úspechu, a schopnosti „zodvihnúť hlavy a narovnať chrbty“⁸, nutnej pre potrebnú zmenu a nastolenie alternatívy k Mečiarovi, ktorú reprezentuje SDK a jej líder.

Charizma ale práve vďaka neustálej potrebe sociálnej validácie musí neustále čeliť hrozbe erózie v prípade neschopnosti vodcu (a jeho nasledovníkov, tvoriacich kľúčový asistenčný štáb na dramatinovaných vystúpeniach v rámci verejných udalostí) budovať percepciu výnimočnosti, obnovovať dôveru v jeho výnimočné schopnosti a úspešne ich demonštrovať v praxi (Weber 1978, 1142). Charizmatický vzťah tak v konečnom dôsledku znamená vzťah medzi „osobou s mocnou víziou budúcnosti a jej publikom túžiacim po tejto budúcnosti“ (Elenius 2010, 468), vzťah, ktorý má charakter „posvätnéj úcty“ (Spencer 1973, 342) a je priamo závislý na schopnosti úspešne túto víziu a črty, ktoré sa na ňu viažu, performovať: „Charizmatický vodca ako nositeľ nových kultúrnych interpretácií musí demonštrovať, že jeho osobná autorita je v konfrontácii s konkurujúcimi vodcami skutočná, a táto situácia súťaže predstavuje ideologický súboj, v ktorom noví sociálni vodcovia apelujú na špecifické potreby svojich nasledovníkov. Aby sa charizmatický zlom mohol odohrať, nový vodca musí byť schopný regrutácie rôznych sociálnych skupín na základe konvergencie medzi ich socio-ekonomickými záujmami a novým súborom presvedčení“ (Turner 1992, 57).

Ludia tvoriaci publikum sa snažia o „systematizáciu charizmatických skúseností a ich racionalizáciu na základe nejakého [už existujúceho] širšieho symbolického rámca“, a to tak vo vzťahu k sebe samému, ako aj k svojmu okoliu (Greenfeld 1985, 125). Úspešné navodenie a odohranie scény metaforického heroického súboja vodcu s jeho protivníkmi, prípadne stretu dvoch radikálne odlišných vízií alebo politických symbolov tak možno chápať ako jednu z podmienok sociálnej validácie jeho charizmy a realizácie charizmatického panstva. Vzrušenie a pocit výnimočnosti plynúce zo situácie boja a podobných emocionálne vyhrotených situácií sú cennými zdrojmi afektu potrebného pre realizáciu charizmatického vzťahu a produkciu sociálnej solidarity. Na druhej strane, charizma sa tu dostáva do ďalšieho vnútorného rozporu medzi svojou integratívnou stránkou a polarizáciou ako nástrojom zvyšovania kohézie skupiny. Polarizácia ako nástroj sociálnej validácie charizmy a produkcie afektu a apel na „prirodenú“ odlišnosť

8) SME.sk (1998a): Mikuláš Dzurinda vyzval účastníkov mítingu v Prešove zodvihnúť hlavy a narovnať chrbáty, <http://www.sme.sk/c/2165836/mikulas-dzurinda-vyzval-ucastnikov-mitingu-v-presove-zodvihnut-hlavy-a-narovnat-chrbaty.html#ixzz2DXPy7uRq>, 28. 11. 2012.

charakteru a percepcií oslovovaného publika od iných možných publikí tak vodcu môžu dostať do „charizmatickej pasce“. Rozširuje sa skupina neintegrovateľných odporcov, na ktorých je trvale nastolovaná situačná definícia boja, čo značne sťažuje vodcovi rozširovanie radov nasledovníkov a kladie o to silnejší dôraz na nutnosť obnovovať dôveru tých existujúcich (ďalšou polarizáciou). Rozvinutie hanlivého transparentu na mítingu HZDS v Banskej Bystrici⁹ alebo na podobnom mítingu v Bratislave¹⁰ tak síce vyvolalo agresívne ochranárske reakcie u prítomných prívržencov (zakončené burácaním „Nech žije Mečiar!“¹¹), no práve táto agresivita sa stala symbolom rastúcej erózie charizmy, neschopnosti vodcovho hnutia rozmnožovať počty svojich členov a rozširovať pôsobenie na nové sociálne skupiny. Z toho vyplývajúce sťahovanie sa prívržencov do seba a prehĺbovanie ich odstupe od ostatných skupín vedie k stále úspešnejšiemu spochybňovaniu kľúčových komponentov vodcovej charizmy a ich presunu zo sféry výnimočných schopností do sveta podivných obskúrností. Delegitimizujúce heslá („Mečiar klame“) a politické symboly (Gaulieder, Elektra, samoúnos) naberajú na sile a zrozumiteľnosti pre široké vrstvy populácie a výrazne redukujú možnosť validácie charizmy.

Rola, ktorú líder hrá pred svojím publikom (predovšetkým) v rámci verejných spektaklov, predstavuje kľúčový zdroj pre uchopenie vízie sociálneho poriadku, ktorú predstavuje a zosobňuje, a charizmatických atribútov, ktoré sa v rámci tejto vízie snaží dôveryhodne performovať. Nastolenie správnej (emocionálne prínosnej) definície situácie pred publikom, „tvorba a manipulácia symbolov, prostredia či dokonca fyzického vzhľadu“ umožňujú charizmatickému vodcovi implementovať stratégie „exemplifikácie, seba propagácie, získavania priazne, zastrašovania a naliehavých prosieb“, pomocou ktorých môže svoju víziu budúcnosti nastolovať (Ljubojević 2010, 3, porov. tiež dramaturgickú analýzu verejných udalostí na Slovensku v Krčál a Naxera 2011). Dokonca aj prípady, kedy je samotný vodca na verejnom spektákli neprítomný, môžu byť zdramatizované ako odohranie jeho charizmatických atribútov. Jeho miesto uprostred rečnickeho stola zívajúce prázdnotou, hala plná ľudí pripravovaných na príchod vodcu ľudovou hudbou a vystúpeniami členov družiny a vodcových blízkych, znepokojené hlasy pýtajúce sa

9) Pozri YouTube.com (1998a): Meeting HZDS 1998 (1), <http://www.youtube.com/watch?v=DVJ0Ofy9knA&feature=relmfu>, 14. 10. 2012 a YouTube.com (1998b): Meeting HZDS 1998 (2), <http://www.youtube.com/watch?v=7S3wAmOV19U&feature=relmfu>, 14. 10. 2012.

10) Pozri SME.sk (1998): Na mítingu HZDS vyvliekli dvoch mladíkov, ktorí rozprestrelí nápis „Mečiar klame“, <http://www.sme.sk/c/2152786/na-mitingu-hzds-vyvliekli-dvoch-mladikov-ktori-rozprestrel-i-napis-meciar-klame.html>, 14. 10. 2012.

11) SME.sk (1998): Na mítingu HZDS vyvliekli dvoch mladíkov, ktorí rozprestrelí nápis „Mečiar klame“, <http://www.sme.sk/c/2152786/na-mitingu-hzds-vyvliekli-dvoch-mladikov-ktori-rozprestrel-i-napis-meciar-klame.html>, 14. 10. 2012.

„Kde je pán premiér?“, „Chceme pána Mečiara!“ (Feik 1997), rovnako ako ironická reportáž ne-priaznivca činia z nenaplneného očakávania jeho príchodu symbol jeho výnimčnosti a neodmysliteľnosti.¹² V prípade, že udýchaný a ustarostený politik nakoniec k zúfale čakajúcemu publiku po meškaní dorazí, postťažuje sa na nadbytok práce, vystíska babičku v kroji a bodro pozdraví dav, skutočne sa stáva „popstar slovenskej politickej scény“ (Krčál a Naxera 2011, 22).

5. (Nízka) životnosť charizmy a prostriedky zvyšujúce dobu trvanlivosti

Striktne osobný a priamy charakter lojality v rámci charizmatického panstva však produkuje aj nevyhnutné časové obmedzenie jej pôsobnosti fyzickým a symbolickým životom charizmatika, prípadne nastoluje nutnosť zavedenia vierohodných mechanizmov dedenia charizmy či iných foriem jej prenosu z jednej osoby na inú. Mimo potreby neustálej sociálnej validácie a vyhýbania sa charizmatickej pasci polarizácie je teda charizma a charizmatické panstvo vystavené z dlhodobého hľadiska neodvratnej nutnosti svojho rozkladu v dvoch rovinách. Na jednej strane je to rovina osobná, kedy charizma musí čeliť rovnako limitom ľudského života, ako schopnosti vodcu a jeho nasledovníkov pred ich publikom dôveryhodne odohrávať charizmatický vzťah. Vodca musí nielen fyzicky žiť, ale musí sa neustále sprítomňovať spôsobom umožňujúcim validáciu jeho charizmy, a čeliť delegitimizácii snahám jeho protivníkov v politickej aréne. Na strane druhej je tu rovina rutinizácie (*Veralltäglichung*) a/alebo formalizácie poriadku (Weber 1978, 246–254, 1121–1148), ktorý charizmatik zosobňuje, do podoby nových „odvekých“ tradícií alebo formálneho systému depersonalizovaných pravidiel. Táto automatická nutnosť erózie charizmy vyplýva jednak z Weberovho špecifického chápania „skutočnej charizmy“ (Greenfeld 1985, 119–122) ako výnimočného osobnostného atribútu, existujúceho výlučne „*in statu nascendi*“, a smerujúceho k nevyhnutnému koncu (ibid, zvýraznenie pôvodné), a jednak z jeho nahliadania na proces rutinizácie ako priamo vyplývajúci z presadzovania potrieb vodcových nasledovníkov a podmienený práve tými socio-ekonomickými záujmami, na ktoré charizmatik musí apelovať pri mobilizácii podpory pre svoju víziu budúcnosti. Nasledovníci vo svojej praxi „transformujú pôvodný [vodcov] odkaz smerom k ich statusovým požiadavkám“ (Turner 1992, 57) a socio-ekonomické záujmy jadra vodcových prívržencov priamo stimulujú eróziu charizmatického panstva a postupné nastolovanie nového (tradičného) systému, ktorý bude vo viac alebo menej očividnom rozpore s existujúcim systémom legálneho panstva: „Každá chariz-

ma je na ceste smerom od turbulentného emocionálneho života, ktorý nepozná žiadnu ekonomickú racionalitu, k pomalej smrti udusením pod váhou materiálnych záujmov: každá hodina jej existencie ju privádza bližšie k tomuto koncu“ (Weber 1978, 1120).

Keďže „organizovaná skupina podliehajúca charizmatickému panstvu [...] je založená na emocionálnej forme komunitného vzťahu“ (Weber 1978, 243) a nasledovníci tvoriaci personálnu základňu vykonávateľov panstva nie sú na rozdiel od iných typov panstva vyvolení na základe ich organizačných schopností či vopred daných pravidiel výberu, ale podľa ich charizmatických kvalít v kontexte lojality k osobe vodcu, teda sprostredkovane na základe ich schopnosti prispievať k reprodukcii charizmatického vzťahu a k utužovaniu charizmatického spoločenstva (Weber 1978, 243). Táto schopnosť pritom nemusí ísť po línií spolupráce na dramatizovaných verejných udalostiach a priameho apelu na verejnosť v mene vodcu. V kontexte charakteru politického boja v postindustriálnom kapitalizme sa naopak ako kľúčová stáva skôr schopnosť zabezpečiť prístup k zdrojom umožňujúcim pokračovanie validácie charizmy. V tomto zmysle je kľúčová rovnako pozícia „mediálneho magnáta“, ktorý „dokáže z vody spraviť Coca Colu“ (ako to bolo v prípade Fedora Flašíka a jeho vzťahu k Mečiarovým kampaniam a jeho neskoršieho putovania do úzkeho kruhu okolo Roberta Fica), ako pozícia „byrokratického insidera“ (čo bola paradoxne pozícia samotného Mečiara pri jeho vstupe do vysokej politiky) umožňujúca privilegovaný prístup k širokému spektru mocenských mechanizmov a k tokom verejných zdrojov. Dôležitosť druhej zmieňovanej pozície sa v kontexte politickej tranzície a snahy o nastolenie kontroly nad administratívnymi mechanizmami ešte viac zvyšuje. Rýchle spojenie časti starých administratívnych a bezpečnostných elit snažiacich sa profitovať na implózii starého režimu s charizmatikom znamená priamy, neformálny prístup k mocenským mechanizmom a poskytujúce charizmatikovi v politickej aréne značné výhody (porov. Naxera 2012). Breuillyho (2010, 49) postup od „sektárskej charizmy cez vodcu frakcie k širšej projekcii obrazu lídra prezentujúceho národnú misiu zúfalému elektorátu“ sprevádza ďalšia fáza: vytvorenie „charizmatickej aristokracie“, ktorá si nielen „rozdeľuje korisť spojenú s dobytím štátu“ (Breuilly 2010, 49, porov. Weber 1978, 1135–1146, Spencer 1973, 341), ale umožňuje aj využitie mocenských a ideologických aparátov štátu na posilnenie vodcovej charizmy. Tento posun znamená na jednej strane vstup do procesu rutinizácie vodcovej charizmy a jej prispôsobenie socio-ekonomickým požiadavkám úzkeho okruhu jeho nasledovníkov a podporovateľov („kapitálotvorná vrstva“ u Mečiara, „akcionári Smeru“ u Fica), a na strane druhej znamená vytváranie nových a rozvíjanie existujúcich neformálnych klientsko-patrónskych štruktúr v rámci byrokracie, reprezentujúcich nové štruktúry panstva tradičného.

Programový rozpor pokračujúcej prominencie elit „starého režimu“ s diskurzom politickej zmeny, ako aj rozpor neformálneho pôsobenia charizmatickej aristokracie s legálnym systémom priamo dáva priestor na delegitimizáciu lídra a jeho hnutia ako parazitov snažiacich sa len o profitovanie z revolučného entuziazmu či naivného nadšenia, politických zmien a samozrejme verejných rozpočtov. Poukazovanie na to, ako sa vo

12) Pozri podobný príklad v SME.sk (1998): Na mítingu HZDS vyvliekli dvoch mladíkov, ktorí rozprestrelí nápis „Mečiar klame“, <http://www.sme.sk/c/2152786/na-mitingu-hzds-vyvliekli-dvoch-mladikov-ktori-rozprestrel-i-napis-meciar-klame.html>, 14. 10. 2012.

vodcovom tieni niektoré staré elity zo dňa na deň transformovali na milionárov a „rozkradli“ v procese privatizácie to, čo patrilo predtým štátu, prípadne množiace sa poukazy na to, ako sa v jeho tieni dejú rôzne „nástenkové tendre“, komplikujú nastolovanie dôvery v úprimnosť motívov alebo v schopnosti vodcu samotného. Ak sa pridajú referencie na príslušníkov vodcovej rodiny či vodcu samotného (Mečiarova Elektra či kauzy jeho dcéry Magdy, nedávna kauza Ficovho príliš luxusného bytu či staršie poukazovanie na prominentnú pozíciu Dzurindovho brata), dostávajú sa do priameho rozporu s predstavovaním vodcu ako skromného, pracovitého, obetavého, „jedného z nás“ (v čom sa Mečiar s Ficom či s raným Dzurindom viac-menej zhodujú). Vyrovnanie sa s týmto problémom – napríklad pravidelným rituálnym zaujímaním odstupu vodcu od najokatejších káz, odvolávanie ministrov alebo sťahovanie príliš exponovaných členov úzkeho okruhu nasledovníkov do úzadia (ako to na rozdiel od Mečiara, ktorý svojich nasledovníkov zvykol brániť, činí Fico, a ako to, zjavne nedostatočne presvedčivo a s evidentným váhaním činil Dzurinda), predstavuje kľúčovú otázku dlhodobej reprodukcie pozície politika, ktorý pri svojom vzostupe využil validáciu charizmy, a zároveň otvára symbolický priestor „boja proti korupcii“ pre „nové tváre“ na čele rôznych protestných strán, ktoré môžu z tohto politického symbolu vytĺcť voličskú podporu a podiel na moci. Interakčná dynamika symbolického vylúčenia a podriadenia médií, ktorý som spomínal v súvislosti s Ficom, je tiež jedným z účinných nástrojov, ako sa vyhnúť problémom erózie charizmy v súvislosti s množiacimi sa kauzami charizmatickej aristokracie.

6. Charizma a súčasná politika

Charizmatické panstvo však nemusí nevyhnutne prichádzať len ako motor a mechanizmus zmeny: môže byť jej sprievodným javom alebo symptómom jej kolektívneho očakávania. Vojnou alebo revolúciou oslabené systémy tradičného alebo legálneho panstva neschopné legitimizovať svoje mocenské hierarchie, síce priam volajú po charizmatikoch, prichádzajúcich s obnovením starého alebo nastolením nového poriadku, no nie sú zďaleka jediné, v ktorých charizmatické panstvo zohráva významnú rolu. Postupné narúšanie existujúceho systému hodnôt, ktoré je integrálnou súčasťou dynamiky spoločenského vývoja vytvára živnú pôdu pre kolektívne očakávanie charizmatikov ako nositeľov a symbolov systémov nových (porov. Breuilly 2010, 486). Charizmatické panstvo tu už nie je len médiom prinášajúcim v situácii krízy nové hodnotové rámce nastolované proti existujúcim rámcom starým, ale predstavuje mechanizmus opätovného vyjednávania spoločenského poriadku a kľúčových princípov regulujúcich sociálnu organizáciu tam, kde ten starý poriadok z nejakých dôvodov zlyháva, nastoluje účinný nástroj pre produkciu sociálnej solidarity a zvyšovanie sociálnej kohézie tam, kde dochádza k sociálnej fragmentácii a atomizácii. V rámci fungujúceho systému legálneho alebo tradičného panstva preto musí byť nutne prítomná istá dávka charizmatickej legitimizácie ako

jeden z najúčinnějších prostriedkov umožňujúcich realizáciu programov kultúrnej zmeny nastolovaných zo strany morálnych podnikateľov, tvorcov (nových) pravidiel (porov. Becker 1963, 147–155) operujúcich vo verejnom priestore. Úspešné odohranie výnimočných schopností a sociálna validácia charizmy morálneho podnikateľa posilňuje jeho schopnosť nastoliť a presadiť svoju definíciu situácie, svoj interpretačný rámec a jemu zodpovedajúci hodnotový systém proti iným. Rozširovanie sa prvkov charizmatického panstva a neobvyklý vzostup politikov čerpajúcich podporu zo sociálnej validácie svojej charizmy potom možno chápať ako rozvinutie tohto latentného mechanizmu zmeny a ako indikátor rozkladu a/alebo delegitimizácie kultúrneho obsahu existujúceho systému legálneho panstva. Predstavuje interakčnú dynamiku otvárania kultúrneho priestoru pre systematické vyjednávanie nových obsahov, podobne ako je rutinizácia alebo formalizácia takto zavedeného charizmatického panstva mechanizmom nastolovania novej podoby legitímneho (tradičného i legálneho) sociálneho poriadku. Ficov prudký nástup v kontexte trvalého poklesu Mečiarovej podpory a v kontexte pokračujúcich neoliberalných reforiem, ktoré symbolické vylúčenie časti populácie dopĺňajú o vylúčenie ekonomické, je tak odpoveďou na delegitimizáciu vízií reformátorov a programovú rozpornosť spôsobu, akým sa ich snažili presadzovať.

V tomto zmysle charizma však nie je nejakým zvláštnym spôsobom špecifická len pre doteraz zmieňovaných „vodcov“ – naopak, je to mechanizmus, ktorý je v politike a v rámci vyjednávania mocenských vzťahov neodmysliteľne a stále prítomný, pričom platí, že niektorí politici s ním dokážu pracovať efektívnejšie ako iní. Rutinné hľadanie lídrov a „nových tvári“ pre stranícke kampane, stále citeľnejší odklon od snahy o prezentáciu konkrétneho obsahu k snahe o produkciu afektu, dôraz na imidž politikov a značky strán reprezentujúce viac istý *pocit* než konkrétne programy, a v neposlednom rade aj nástroje, ktorými sa politickí oponenti snažia s charizmatikmi bojovať, dokumentujú naopak hlbokú prítomnosť charizmy (nielen) v postsocialistickom politickom boji. Mečiarova porážka vo voľbách 1998 bola do značnej miery stimulovaná validáciou charizmy Mikuláša Dzurindu, a jeho pád bol výrazne poznačený, podobne ako Mečiarov, zintenzívnením jeho polarizačných stratégií a spochybnením jeho charizmatických atribútov. Víťazstvo protificovskej koalície v roku 2010 do značnej miery determinovala sociálna validácia charizmy Ivety Radičovej, ktorá sa na čas dokázala dokonca zmocniť aj časti symbolov, ktoré náležali predtým takmer výlučne Robertovi Ficovi. Takzvané „strany na jedno použitie“ (ZRS, ANO, SOP, alebo vďaka predčasným voľbám už dvakrát použitá SaS), periodicky sa objavujúce v slovenskom politickom priestore spravidla tiež operujú s charizmou svojho lídra ako kľúčovým zdrojom podpory, podobne ako strany pociťujúce jej pokles (ako sa to deje v súčasnom SDKÚ-DS po odchode Ivety Radičovej) hľadajú nových alebo aspoň neskompromitovaných „lídrov-charizmatikov“, ktorí by ho dokázali kompenzovať.

7. Záver

V tomto texte sme sa pokúsili demonštrovať pokračujúcu užitočnosť weberovskej sociálnej analýzy pri snahe o poskytnutie novej interpretácie politického vývoja v postsocialistickom kontexte. Zamerali sme sa na koncept charizmatického panstva ako súčasť Weberovej analýzy mocenských vzťahov a aplikovali sme ho pri sledovaní politikov operujúcich na politickej scéne Slovenskej republiky v posledných dvoch desaťročiach, Vladimíra Mečiara a Roberta Fica, sekundárne potom Mikuláša Dzurindu v ranej fáze jeho politického vzostupu. Sústredili sme sa pritom na funkcie, ktoré charizmatické panstvo plnilo a plní v postsocialistickom kontexte: funkciu integrácie politického spoločenstva v inherentne polarizujúcom kontexte politickej tranzície, funkciu vyjednávania a nastoľovania nových kultúrnych obsahov, funkciu procesu rutinizácie charizmy pri transformácii starých a nastoľovaní nových neformálnych („tradičných“) mocenských mechanizmov, ako aj na marketingové funkcie, ktoré charizma plní v rámci postsocialistického politického boja.

Na vybraných rozdieloch medzi spôsobmi, akými s charizmatickým vzťahom pracovali títo dvaja politici, sme sa snažili demonštrovať dôvody, pre ktoré sa skončil rast vplyvu jedného a začal rast druhého, teda dôvody, ktoré prispeli k pádu Vladimíra Mečiara a umožnili vzostup Roberta Fica. Kľúčové rozdiely sme našli pri ich strategickej práci s polarizáciou ako nástrojom validácie charizmy, v systematickej inkorporácii mediálnej kritiky do procesu validácie a nakoniec v odlišných spôsoboch zaobchádzania s problémami spôsobenými procesmi rutinizácie a transformácie vodcovej charizmy na socioekonomické záujmy jeho najbližších nasledovníkov, aby sme text nakoniec zavýšili odkazom na extenzívnu prítomnosť charizmatickej legitimizácie v rámci súčasného politického boja.

Zoznam zdrojov

Literatúra

- AKE, Claude (1966): Charismatic Legitimation and Political Integration. *Comparative Studies in Society and History*, roč. 9, č. 1, s. 1–13.
- APPEL, Hillary a GOULD, John (2000): Identity Politics and Economic Reform: Examining Industry. State Relations in the Czech and Slovak Republics. *Europe-Asia Studies*, roč. 52, č. 1, s. 111–131.
- BECKER, Howard S. (1963): *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press.
- BREUILLY, John (2011): *Max Weber, Charisma and Nationalist Leadership. Nations and nationalism*, roč. 17, č. 3, s. 477–499.
- BURZOVÁ, Petra (2012): Political Exclusion and Stigmatization: the Symbol of Velvet Revolution in Post-socialist Slovakia. *Political Studies Forum*.
- CARPENTER, Michael (1997): Slovakia and the triumph of national populism. *Communist and Post-Communist Studies*, roč. 30, č. 2, s. 205–220.

- CROZIER, Michel (2009): *The Bureaucratic Phenomenon*. Piscataway: Transaction Publishers.
- ELENIUS, Lars (2010): Symbolic Charisma and the Creation of Nations: The Case of the Sámi. *Studies in Ethnicity and Nationalism*, roč. 10, č. 3, s. 467–482.
- FEIK, Juraj (1997): *Reportáž: MitingHZDSnaPasienkoch* (<http://www.feik.sk/index.php?page=clanok&id=23,14.10.2012>).
- FRIEDLAND, William H. (1964): For a Sociological Concept of Charisma. *Social Forces*, roč. 43, č. 1, s. 18–26.
- GREENFELD, Liah (1985): Reflections on Two Charismas. *The British Journal of Sociology*, roč. 36, č. 1, s. 117–132.
- HAUGHTON, Tim (2001): HZDS: The Ideology, Organisation and Support Base of Slovakia's Most Successful Party. *Europe-Asia Studies*, roč. 53, č. 5, s. 745–769.
- HAUGHTON, Tim (2002): Vladimír Mečiar and His Role in the 1994–1998 Slovak Coalition Government. *Europe-Asia Studies*, roč. 54, č. 8, s. 1319–1338.
- HENDERSON, Karen (1998): Slovakia and the Democratic Criteria for EU Accession. In: Henderson, Karen (ed.): *Back to Europe: Central and Eastern Europe and the European Union*. London: UCL Press, s. 210–229.
- HENDERSON, Karen (2002): *Slovakia. The escape from invisibility*. London and New York: Routledge.
- HILDE, Paal Sigurd (1999): Slovak Nationalism and the Break-Up of Czechoslovakia. *Europe-Asia Studies*, roč. 51, č. 4, s. 647–665.
- CHARI, Sharad a VERDERY, Katherine (2009): Thinking between the Posts: Postcolonialism, Postsocialism, and Ethnography after the Cold War. *Comparative Studies in Society and History*, roč. 51, č. 1, s. 6–34.
- KRČÁL, Petr a NAXERA, Vladimír (2011): Veřejné akce jako divadelní představení. *Středoevropské politické studie*, roč. 13, č. 1, s. 1–23 (<http://www.cepsr.com/dwnld/krcal-naxera-clanek20110101.pdf>, 10. 10. 2012).
- LJUBOJEVIC, Ana (2010): *We Can Be Heroes - rise and fall of Yugoslav leaders*. Paper presented at the the 20th Anniversary ASEN Conference „Nation and Charisma“. London School of Economics, 13–15 April 2010 (http://www2.lse.ac.uk/researchAndExpertise/units/ASEN/Conference/conferencepapers2010/Ana_Ljubojevic.pdf, 10. 10. 2012).
- MESEŽNIKOV, Grigorij (1996): Vývoj stranického systému na Slovensku. *Politologická revue*, roč. 2, č. 1, s. 27–49.
- MESEŽNIKOV, Grigorij a GYÁRFÁŠOVÁ, Olga (2008): *Národný populizmus na Slovensku*. Bratislava: Inštitút pre verejnú otázku.
- NAXERA, Vladimír (2012): Korupce a postkomunismus. *Středoevropské politické studie*, roč. 14, č. 2–3, s. 248–271 (<http://www.cepsr.com/dwnld/naxera-clanek20120204.pdf>, 14. 10. 2012).
- OOMMEN, T. K. (1967): Charisma, Social Structure and Social Change. *Comparative Studies in Society and History*, roč. 10, č. 1, s. 85–99.
- POTTS, John (2009): *A History of Charisma*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- PRATCHETT, Terry (1997). *Muži ve zbrani*. Praha: TALPRESS.
- PRATCHETT, Terry (1999). *Nohy z jílů*. Praha: TALPRESS.
- SHILS, Edward (1958a): Intellectuals, Public Opinion, and Economic Development. *World Politics*, roč. 10, č. 2, s. 232–255.
- SHILS, Edward (1958b): The Concentration and Dispersion of Charisma: Their Bearing on Economic Policy in Underdeveloped Countries. *World Politics*, roč. 11, č. 1, s. 1–19.

SHILS, Edward (1960): Political Development in the New States. *Comparative Studies in Society and History*, roč. 2, č. 3, s. 265–292.

SHILS, Edward (1965): Charisma, Order and Status. *American Sociological Review*, roč. 30, č. 2, s. 199–213.

SPENCER, Martin E. (1973). What is Charisma? *The British Journal of Sociology*, roč. 24, č. 3, s. 341–354.

SZOMOLÁNYI, Soňa (2004): Slovakia: From a Difficult Case of Transition to a Consolidated Central European Democracy. In: Hayashi, Tadayuki (ed.): *Democracy and Market Economics in Central and Eastern Europe: Are New Institutions Being Consolidated?* Sapporo: The Slavic Research Center, s. 149–188.

TURNER, Brian S. (1992): *Max Weber. From History to Modernity*. London: Routledge.

VERDERY, Katherine (2002): Whither Postsocialism? In: Hann, C. M.: *Postsocialism. Ideals, ideologies and practices in Eurasia*. London and New York: Routledge, s. 15–28.

WEBER, Max (1978): *Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology*. Berkeley: University of California Press.

WEBER, Max (1994): *Political Writings*. Cambridge: Cambridge University Press.

WEBER, Max, GERTH, H. H. a MILLS, C. Wright (eds.) (1946): *From Max Weber: Essays in Sociology*. New York: Oxford University Press.

WEBER, Max a DREIJMANIS, John (eds.) (2008): *Max Weber's Complete Writings on Academic and Political Vocations*. New York: Algora Publishing.

Internetové zdroje

SME.sk (1997): *Hudec na mítingu HZDS pochválil Mečiara, lebo takáto osobnosť sa narodí len raz za sto rokov*, <http://www.sme.sk/c/2044627/hudec-na-mitingu-hzds-pochvalil-meciara-lebo-takato-osobnost-sa-narodi-len-raz-za-sto-rokov.html#ixzz29PqHAHhK>, 14. 10. 2012.

SME.sk (1998): *Na mítingu HZDS vyvliekli dvoch mladíkov, ktorí rozprestrelí nápis „Mečiar klame“*, <http://www.sme.sk/c/2152786/na-mitingu-hzds-vyvliekli-dvoch-mladikov-ktori-rozprestrel-i-napis-meciar-klame.html>, 14. 10. 2012.

SME.sk (1998a): *Mikuláš Dzurinda vyzval účastníkov mítingu v Prešove zodvihnúť hlavy a narovnať chrbáty*, <http://www.sme.sk/c/2165836/mikulas-dzurinda-vyzval-ucastnikov-mitingu-v-presove-zodvihnut-hlavy-a-narovnat-chrbaty.html#ixzz2DXPy7uRq>, 28. 11. 2012.

SME.sk (2012): *Smer pritiahol na posledný míting osemtisíc ľudí*, <http://tv.sme.sk/v/23689/smer-pritiahol-na-posledny-miting-osemtisic-ludi.html>, 15. 10. 2012.

YouTube.com (1998a): *Meeting HZDS 1998 (1)*, <http://www.youtube.com/watch?v=DVJoOfYgkNA&feature=relmfu>, 14. 10. 2012.

YouTube.com (1998b): *Meeting HZDS 1998 (2)*, <http://www.youtube.com/watch?v=7S3wAmOV19U&feature=relmfu>, 14. 10. 2012.

YouTube.com (2012): *Večer pod lampou – Robert Fico (HD)*, <http://www.youtube.com/watch?v=-DuIW448hJo>, 15. 10. 2012.

Summary

In our article we attempted to demonstrate the continuing relevance and ability of classical social theory and Weberian social analysis to provide valuable insights and new interpretations of political processes (not just) in the postsocialist context. We focused on the

concept of charismatic authority as an integral part of both Max Weber's analysis of power relations and his historical sociology, using it to follow and interpret the careers of two Slovak political figures who seemed to dominate the political arena of the Slovak Republic in the last two decades – Vladimír Mečiar and Robert Fico, with an anecdotic glimpse on Mečiar's main challenger, Mikuláš Dzurinda, in the early stages of his political career. Our narrative was structured by the various functions charismatic authority seems to fulfil in postsocialist political life:

1. the function of integration of political community in the inherently polarizing transitional context; 2. the function of negotiation and imposition of new cultural and political meanings; 3. the function that routinization of charisma fulfils in the transformation of old and imposition of new formal and informal power relations and dynamics; and 4. the marketing functions performed by charisma in the postsocialist political struggles.

Pointing at the different strategies used by Vladimír Mečiar and Robert Fico to mobilize political support and validate their charisma, we attempted to illustrate the reasons underlying the former's fall and the latter's ascent. We found that crucial differences lie in their work with polarization as one of the tools of charisma validation, in the more or less systematic incorporation of public/media criticism into the process of validation and in different handling of processes related to routinization and transformation of the leader's charisma into socio-economic interests of his followers, pointing finally at the pervasiveness of charismatic authority in contemporary political struggles. The main reason for Robert Fico's rise to power thus seems in his ability to use the exclusionary tendencies of his neoliberal political opponents for his own benefit and to perform a more inclusive vision of political and moral order, deflecting media criticisms and keeping symbolic distance from the problematic practices of his supporters.